

PAPER DETAILS

TITLE: BANKACILIK SEKTÖRÜ VE İKTİSADİ KALKINMA

AUTHORS: Guven GUNEY,Eda BOZKURT

PAGES: 34-38

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2571123>

BANKING SECTOR AND ECONOMIC DEVELOPMENT

DOI: 10.17261/Pressacademia.2022.1574

PAP-GBRC-V.15-2022(6)-p.34-38

Guven Guney¹, Eda Bozkurt²¹Ataturk University, Faculty of Open and Distance Education, Erzurum, Turkey.gguney@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8324-2870²Ataturk University, Faculty of Open and Distance Education, Erzurum, Turkey.edabozkurt@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7158-8049**To cite this document**

Güney, G. & Bozkurt, E. (2022). Banking sector and economic development PressAcademia Procedia (PAP), 15, 34.38.

Permanent link to this document: <http://doi.org/10.17261/Pressacademia.2022.1574>**Copyright:** Published by PressAcademia and limited licensed re-use rights only.**ABSTRACT**

Purpose- The most important tool in economic development is investments. Funds are needed for investments. Funds are obtained through domestic savings or foreign sources. Resources are known to be limited. For this reason, strong financial systems are needed. The banking sector is an important element in the financial system. The banking sector provides the collection and use of savings. In other words, the banking sector is closely related to economic development. The aim of this study is to examine the relationship between economic development and the banking sector.

Methodology- BRICS-T countries are discussed in the study. Panel data for the 2001-2019 period were used. Human Development Index and domestic credit to private sector by banks (% of GDP) were used as variables. First, cross-section dependence tests were performed. Then unit root tests were applied. Heterogeneity was determined by delta test. In the last stage, causality test was applied. Causality was examined by the panel causality test developed by Dumitrescu and Hurlin (2012).

Findings- Cross-sectional dependence tests showed that there is cross-sectional dependence in the variables and the model. The stationarity of the series was obtained by the CADF test, which is one of the second generation panel unit root tests that takes into account the cross-sectional dependence. Delta test results showed that the slope coefficients were heterogeneous. It has been determined that the cross-sectional dependence and slope coefficients of the model are heterogeneous. The results of the Dumitrescu-Hurlin panel causality test applied showed that there is causality between the banking sector and economic development.

Conclusion- The results of the research show that the banking sector contributes to the development of individuals. The increase in human development shows that there are educated, healthy and high-income people in a country. If the banking sector affects human development, human development activities will increase. High-quality human development will increase the level of technological knowledge, productivity in production, and therefore economic growth.

Keywords: Banking sector, causality, economic development, human development index, panel data analysis**JEL Codes:** B26, G20, G21,**BANKACILIK SEKTÖRÜ VE İKTİSADİ KALKINMA****ÖZET**

Amaç- İktisadi kalkınmanın sağlanmasında en önemli araç yatırımlardır. Yatırımlar için fon kaynağına ihtiyaç duyulmaktadır. Fonlar yurtiçi tasarruf ya da yurtdışı kaynaklarla toplanmaktadır. Kaynakların sınırlı olduğu bilinmektedir. Bu sebeple güçlü finansal sistemlere ihtiyaç duyulmaktadır. Finansal sistem içinde bankacılık sektörü önemli bir unsurdur. Bankacılık sektörü tasarrufların toplanması ve kullanımını sağlamaktadır. Yani bankacılık sektörü iktisadi kalkınmayla yakından ilişkilidir. Bu çalışmanın amacı iktisadi kalkınma ile bankacılık sektörü arasındaki ilişkiyi incelemektir.

Yöntem- Çalışmada BRICS ülkeleri ele alınmıştır. 2001-2019 periyoduna ait panel veriler kullanılmıştır. Değişken olarak İnsani Gelişim Endeksi ve bankaların özel sektöre verdiği yurtiçi krediler (GSYİH %) kullanılmıştır. İlk olarak yatay kesit bağımlılığı testleri yapılmıştır. Daha sonra birim kök testleri uygulanmıştır. Delta testiyle heterojenlik tespiti yapılmıştır. Son aşamada ise nedensellik testi uygulanmıştır. Nedensellik Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen panel nedensellik testiyle incelenmiştir.

Bulgular- Yatay kesit bağımlılığı testleri, değişkenler ve modelde yatay kesit bağımlılığının olduğunu göstermiştir. Serilerin durağanlığı yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci kuşak panel birim kök testlerinden CADF testiyle elde edilmiştir. Delta testi sonucu eğitim katsayılarının heterojen olduğunu göstermiştir. Modelde yatay kesit bağımlılığı ve eğitim katsayılarının heterojen olduğu belirlenmiştir. Uygulanan Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testi sonuçları bankacılık sektörü ile iktisadi kalkınma arasında nedensellik olduğunu göstermiştir.

Sonuç- Araştırmanın sonuçları bankacılık sektörünün bireylerin gelişimine katkı sağladığını göstermektedir. İnsani gelişimin artması bir ülkede eğitilmiş, sağlıklı ve yüksek gelirli kişilerin olduğunu göstermektedir. Bankacılık sektörünün insani gelişmeyi etkilediği durumda insani

kalkınmaya yönelik faaliyetler artmış olacaktır. Yüksek kalitedeki insani gelişme teknolojik bilgi seviyesini, üretimde verimliliği dolayısıyla ekonomik büyümeyi artıracaktır.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık sektörü, nedensellik, ekonomik kalkınma, insani gelişme endeksi, panel veri analizi.

JEL Kodları: B26, G20, G21

1. GİRİŞ

İktisadi kalkınma, bir ülkenin üretim sisteminin yüksek katma değer içeren ürünler üretecek şekilde dönüştürülmesi, oluşan ürünlerin toplumdaki gelir grupları arasında adalet esasına dayalı olarak dağıtılması ve refah düzeyinin yükseltilmesini kapsamaktadır (Kaynak, 2009:63). Kalkınma kavramı İkinci Dünya Savaşı'nın ardından siyasi ve iktisadi alanda dikkat çekmeye başlamıştır. Bu durumun bir yansıması olarak kalkınma iktisadi, yeni bir araştırma dalı olarak gelişmiştir. İlk olarak üretime dayalı bir sistemin ekonomiye kazandırılması olarak kabul edilen kalkınma anlayışında, ölçüt olarak kişi başına gelir göstergesinin sıklıkla kullanıldığı görülmüştür. Hatta Dünya Bankası ülke sınıflamalarını gelir esasına dayalı olarak düşük, orta ve yüksek gelirli olarak tanımlamıştır. Fakat daha sonraları kişi başına düşen gelirdeki artışların refaha dair birtakım sorunları çözmede yetersiz kalması, kalkınmanın insani ve sürdürülebilirliği ilgilendiren konuları içermesini gerekli kılmıştır (Doğan ve Delice, 2021:21). Kalkınmayı iktisadi ölçütlerin yanı sıra sosyal parametreleri de dikkate alarak ölçen en önemli gösterge Birleşmiş Milletler tarafından yayınlanan İnsani Gelişim Endeksi (Human Development Index)'dir. Endeks 1990 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programında (UNDP) yer almıştır. İnsani gelişme, ekonomik büyümenin otomatik olarak herkes için daha fazla refaha yol açacağını varsaymak yerine, insanların yaşamlarını iyileştirmesine odaklanmaktadır. Yani gelir artışı, kendi içinde bir amaç değil, kalkınmanın bir aracı olarak görülmektedir. İnsani gelişme, insanlara değer verdikleri hayatı yaşamaları için daha fazla özgürlük vermekle ilgilidir. İnsanların yeteneklerini geliştirmesi ve kullanmasına fırsat tanımaktır. İnsani gelişimin üç temel özelliği bulunmaktadır. Bunlar; uzun, sağlıklı ve yaratıcı bir yaşam sürmek, bilgili olmak ve insana yakışır bir yaşam standardı için ihtiyaç duyulan kaynaklara erişmektir (UNDP, 1990:10-12). İnsani Gelişim Endeksi, insani gelişimin bu üç özelliği dikkate alınarak oluşturulmuştur. Endeks, kişi başına düşen gelir düzeyi aynı olan iki ülkenin nasıl farklı insani gelişim performansı gösterdiğini ortaya koymaktadır. Üç boyuttan oluşan endeks, sağlık boyutunda doğumda beklenen yaşam süresi ile temsil edilmektedir. Eğitim boyutu, 25 yaş ve üzeri yetişkinler için okullaşma ve okula başlama çağındaki çocuklar için beklenen okullaşma süreleri dikkate alınarak ölçülmektedir. Son olarak yaşam standardı boyutu ise kişi başına düşen gayri safi milli gelir ile gösterilmektedir. Bu üç boyutta hesaplanan endekslerin geometrik ortalaması alınarak İnsani Gelişim Endeksi hesaplanmaktadır (UNDP, 2007:355-356).

Ülkelerin ekonomik kalkınmalarına güçlü etkiler sağlayan önemli faktörlerden biri finansal gelişmedir. Finansal olarak yüksek gelişmişlik düzeyi gösteren ülkelerde işlem ve izleme maliyetleri azalmakta, aracılık faaliyetleri verimli hale gelmektedir. Ekonomik performanstaki olumlu artış başta gelir olmak üzere eğitim ve sağlık gibi insani ihtiyaçların karşılanmasını kolaylaştırmaktadır (Tekin, 2019:2). Bankalar finansal sistemin bu iyileşmeye katkı sağlamadaki en önemli kurumlarıdır. Dolaylı finansman yönetimi ile aracılık faaliyeti yapan bankalar, topladıkları tasarrufları fona ihtiyaç duyan kesime kredi olarak yönlendirmektedirler. Bankalar, finansal aracılık faaliyetlerinde bulunarak sermayenin verimli alanlara aktarılmasına imkan tanımaktadırlar. Ayrıca bankalar kurumsal olarak güçlü işletme seçimi yaparak sermayenin etkin kullanımı ve yatırıma dönüşmesini sağlamaktadırlar (Tandoğan ve Özyurt, 2013:51; Al-Shimari ve Jihad, 2021:1321).

Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde finansal yapıdaki temel kurumların başında bankalar gelmektedir. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda bankacılık sektörü ve insani gelişme arasındaki ilişkinin önemi ortaya çıkmaktadır. Fakat literatürde Ostojic (2013), Filippidis ve Katrakilidis (2015), Hatemi-J ve Shamsuddin (2016), Chhorn ve Chhorn (2017), Kaya (2017), Şenol (2019), Efeoğlu'nun (2021) çalışmalarında olduğu gibi insani gelişme ve genel finansal yapının ele alındığı görülmektedir. Özel olarak bankacılık sektörü ve kalkınma arasındaki ilişkiyi ele çalışmalardan bazıları ise Tandoğan ve Özyurt (2013), Akhmat vd. (2014), Sehrawat ve Giri (2014), Tekin ve Gör (2019), Al-Shimari ve Jihad (2021) aittir. Kalkınmanın bankacılık sektörü bazında literatürde görece olarak daha az ele alındığı görülmektedir. Bu çalışmada BRICS-T ülkeleri için 2001-2019 dönemini kapsayan verilerle kalkınma ve bankacılık sektörü arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Literatürden anlaşılan bankacılık sektöründeki iyileşmenin kalkınmayı artıracak yönündedir. Bu çalışmadaki merak konusu bankacılık sektöründeki gelişme kalkınmayı artırırken, kalkınmanın ya da başka bir ifade ile insani gelişimin bankacılık sektörüne etkisidir. Etkinin belirlenmesi amacıyla Dumitrescu ve Hurlin (2012)'ye ait nedensellik testi uygulanmıştır. Böylece çalışmamızın literatürdeki boşluğa katkı sunması amaçlanmıştır. Araştırma genel bilgilerin verildiği giriş başlığının ardından veri ve metodun tanıtıldığı kısım ile devam etmiştir. Analiz sonuçlarının ardından, politika önerilerine yer verilen sonuç başlığıyla tamamlanmıştır.

2. VERİ VE METODOLOJİ

Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika'dan oluşan ülkeler BRICS ülkeleri olarak bilinmektedir. BRICS ülkeleri hızlı iktisadi büyüme yakalamaları, yüksek nüfus miktarları, doğal kaynak zenginlikleri gibi özellikleriyle dünyanın en önemli gelişmekte olan ülkeleri olarak görülmektedir. Ayrıca Türkiye için alternatif entegrasyonlardan biri olarak kabul edilmektedir. Çalışmada BRICS ülkeleri ile birlikte Türkiye'nin bulunduğu bir panel grup ele alınmıştır. Altı ülkeden oluşan bu panel için bankacılık sektörünün iktisadi kalkınmaya etkisi nedensellik testleriyle 2001-2019 dönemi verileriyle incelenmiştir. İktisadi kalkınma değişkeni için İnsani Gelişim Endeksi kullanılmış ve HDI kısaltmasıyla gösterilmiştir. Bankacılık sektörünü temsilen kullanılan bankaların özel sektöre verdiği yurtiçi krediler (% of GDP) değişkeni ise Dünya Bankası-Dünya Kalkınma Göstergeleri (World Bank-World Development Indicators) veri tabanından elde edilmiş ve CRD kısaltmasıyla ifade edilmiştir.

Analizlere yatay kesit bağımlılığının belirlenmesiyle başlanmıştır. Yatay kesit bağımlılık, yatay kesit birimlerin yani ülkelerin birbirlerine bağlı olup olmadıkları hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca yatay kesit bağımlılığı panel için kullanılacak birim kök testlerinin seçiminde de kullanılmaktadır. Panelde zaman (T) ve yatay kesit (N) boyutlarının büyüklüğüne göre alternatif testler kullanılmaktadır. Bu çalışmada T>N yapısı mevcut olduğundan bu duruma uyan testler tercih edilmiştir. T>N durumu için $CDLM_1$ ve $CDLM_2$ testlerine başvurulmaktadır. Yine

T>N durumuna uyan bir başka test $CDLM_{adj}$ testidir. $CDLM_{adj}$ testi N'nin T'den büyük olduğu paneller için de kullanılmaktadır (Altınar ve Bozkurt, 2018:202). Serilerdeki yatay kesit bağımlılığı tespit edildikten sonra birim kök testi olarak ikinci kuşak birim kök testlerinin uygulanması gerekliliği oluşmuştur. Araştırmada ikinci kuşak birim kök testlerinden Cross-sectional Augmented Dickey Fuller (CADF) testi kullanılmıştır.

CADF testinde boş hipotez "Her bir yatay kesit birim durağan değildir.", alternatif hipotez ise "Her bir yatay kesit birim durağandır." şeklinde oluşturulmaktadır. CADF testinin en önemli avantajı tüm panele ait sonuçları da vermesidir. Çünkü CADF testi ile her bir yatay kesitin durağanlık durumunu belirlemek oldukça güçtür. Bu sebeple Cross-sectionally Augmented IPS (CIPS) testi ile panelin geneline ait değer hesaplanmaktadır. CIPS istatistiği CADF istatistiklerinin aritmetik ortalaması alınarak aşağıdaki eşitlikle hesaplanmaktadır (Pesaran, 2007:267-268):

$$CIPS = N^{-1} \sum_{i=1}^N CADF_i \quad (1)$$

Nedensellik testlerinden önce yapılması gereken bir diğer öncül test, eğitim katsayılarının homojen ya da heterojen olup olmadığının belirlenmesidir. Swamy (1970) ile başlayan Pesaran ve Yamagata (2008)'nin geliştirdiği Delta testi büyük örneklem için $\hat{\Delta}$ ve küçük örneklem için $\hat{\Delta}_{adj}$ testi ile aşağıdaki formda kullanılmaktadırlar (Pesaran ve Yamagata, 2008:57):

$$\hat{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \hat{S} - k}{\sqrt{2k}} \right), \quad (2)$$

$$\hat{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \hat{S} - E(\hat{Z}_{IT})}{\sqrt{Var(\hat{Z}_{IT})}} \right) \quad (3)$$

Çalışmanın son testi değişkenler arasında nedensellik ilişkisini gösteren Dumitrescu ve Hurlin (2012)'ye ait panel nedensellik testidir. Bu test heterojen ve yatay kesit bağımlılığını hesaba katan panel veri modelleri için bir Granger (1969) nedensellik testine dayanmaktadır. x ve y değişkenleri arasındaki ilişki aşağıdaki modelle incelenmektedir.

$$y_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \gamma_i^{(k)} y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^{(k)} x_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \quad (4)$$

Yukarıdaki modelde α_i zamanla değişmezken, gecikme uzunluğunun panel için benzer olduğu ve dengeli panelin kullanıldığı varsayılmaktadır. Boş hipotezin kabul edilmesi paneldeki tüm yatay kesitler için X'ten Y'ye doğru nedensellik ilişkisinin olmadığını göstermektedir. Fakat alternatif hipotezin geçerliliğinde paneldeki bazı yatay kesitlerde X'ten Y'ye doğru bir nedensellik ilişkisi kabul edilmektedir. Hipotezlerin testi için bireysel Wald istatistiğinin ortalaması $W_{N,T}^{Hnc} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N W_{i,T}$ hesaplanmaktadır (Dumitrescu ve Hurlin, 2012:1451).

3. BULGULAR

Yatay kesit bağımlılığı testlerine ait sonuçlar Tablo 1'de görülmektedir. Testler HDI değişkeni ve modelin geneli için tüm testlerde %1 anlamlılık düzeyinde yatay bağımlılığın varlığına işaret etmektedir. CRD değişkeninde ise yine yatay kesit bağımlılığı olup istatistiki olarak anlamlılığın yüzde %5'te olduğu görülmektedir.

Tablo 1: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Bulguları

	CDLM ₁	CDLM ₂	CDLM _{adj}
	Test İstatistiği ve Olasılık	Test İstatistiği ve Olasılık	Test İstatistiği ve Olasılık
HDI	41.784 (0.000)***	4.890 (0.000)***	5.161 (0.000)***
CRD	27.137 (0.028)**	2.216 (0.013)**	2.216 (0.013)**
Model	71.604 (0.000)***	10.334 (0.000)***	17.367 (0.000)***

Not: *** %1 ve **%5 anlamlılık düzeyinde istatistiki anlamlılığı göstermektedir.

Modelde ve serilerde yatay kesit bağımlılığı gözlemlendiği için ikinci kuşak birim kök testleriyle analizlere devam edilmiştir. CADF birim kök testine ait bulgular Tablo 2'de gösterilmiştir. CADF birim kök testi sonuçlarına göre ülkelerde HDI değişkeni için Rusya ve Güney Afrika'nın düzeyde durağan olduğu, fakat panelin genelinin birim kök taşıdığı görülmüştür. Bu sebeple fark alma işlemi yapılmıştır. Fark alma işleminin ardından panelde durağanlık sağlanmıştır. CRD değişkeninde de benzer bir durum söz konusu olup ülkeler ve panelin tamamı düzey değerlerinde durağan değildir. Seri için fark alındıktan sonra durağan hale gelmiştir. Özetle her iki değişkenin de I(1) özellik taşıdığı görülmüştür.

Tablo 2: Birim Kök Testi Bulguları

Ülkeler	HDI				CRD			
	Düzye		Fark		Düzye		Fark	
	İstatistik	Gecikme	İstatistik	Gecikme	İstatistik	Gecikme	İstatistik	Gecikme
Brezilya	-1.528	2	-3.186	2	-0.362	4	-2.918	2
Rusya	-4.707**	2	-4.991***	3	-2.643	3	-2.980	4
Hindistan	-0.520	2	-2.129	2	0.211	4	-2.804	4
Çin	-0.391	3	-3.561*	3	-1.019	2	-2.670	4
Güney Afrika	-4.105**	3	-3.815*	2	-2.544	2	-2.639	2
Türkiye	-2.093	3	-2.082	3	-2.756	4	-2.912	2
CIPS	-2.224		-3.294***		-1.519		-2.821***	

Not: CADF istatistiği değerleri, Pesaran (2007) Tablo 1c'den alınmıştır. ***%1 (-4.97), **%5 (-3.99) ve *%10 (3.55) anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. CIPS istatistiği değerleri ise Pesaran (2007) Tablo 2c'den alınmıştır. ***%1 (-3.15), **%5 (-2.88) ve *%10 (-2.74) anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Birim kök analizinden sonra eğim katsayıları için homojenlik/heterojenlik araştırması yapılmıştır. Delta Testine ait sonuçlar Tablo 3'te yer almaktadır. Test sonuçları eğitim katsayılarının %1 anlamlılık düzeyinde heterojen olduğu sonucunu ortaya koymuştur.

Tablo 3: Delta Testi Bulguları

Test	Test İstatistiği	Olasılık değeri
Delta_tilde ($\hat{\Delta}$)	5.919***	0.000
Delta_tilde_adj ($\hat{\Delta}_{adj}$)	6.420***	0.000

Not: *** %1 anlamlılık düzeyinde istatistiki anlamlılığı göstermektedir.

Buraya kadar yapılan analizler yatay kesit bağımlılığı barındıran ve eğim katsayıları için de heterojen olan bir modelle çalışıldığını göstermiştir. Bu bulgular HDI ve CRD değişkenleri arasında nedenselliğin Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testiyle incelenebileceğini göstermiştir. Nedensellik testine ait bulgular Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Nedensellik Testi Bulguları

Nedenselliğin Yönü	W-Stat	Zbar-Stat	Olasılık
HDI → CRD	6.181	3.151***	0.001
CRD → HDI	5.447	2.539**	0.011

Not: *** %1 ve **%5 anlamlılık düzeyinde istatistiki anlamlılığı göstermektedir.

Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik sonuçları HDI değişkeninden CRD değişkenine doğru %1 ve CRD değişkeninden HDI değişkenine doğru %5 anlamlılık düzeyinde nedensellik olduğuna işaret etmektedir. Bulgular BRICS-T ülkelerinde bankacılık sektörü ile iktisadi kalkınma arasında çift yönlü nedensellik olduğunu göstermiştir.

4. SONUÇ

Tüm dünya ekonomilerinin gelişmeleri ve kalkınmaları için bankacılık sektörü önemli rol üstlenmektedir. Finansal yapılar içinde özel bir yeri olan bankalar finansal anlamda fon fazlası olan taraflarla fon açığı olan tarafları bir araya getirmektedir. Yani yatırım yapmak isteyip fon bulamayanlar için bir aracılık görevi yerine getirmektedir. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kaynakların kıt oluşu iktisadi kalkınmanın önündeki önemli engellerden biridir. Bu sebeple finansal araçlar kıt kaynakları verimli olabilecek sektör ve alanlara yönlendirilmelidir. Böylece kalkınma için gerekli finansman kaynağını sağlamada da bankalara görev düşmektedir. Kalkınmanın boyutlarını ortaya koyan en bilinen gösterge İnsani Gelişim Endeksi'dir. Bu çalışma bankacılık ve kalkınma ilişkisini BRICS-T ülkeleri için insani gelişim perspektifinden ele almıştır. Yapılan nedensellik analizleri ilgili ülkelerde kalkınmadan bankacılık sektörüne ve bankacılık sektöründen kalkınmaya çift yönlü nedensellik olduğunu göstermiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda bankacılık sektörünün güçlendirilmesi iktisadi kalkınmayı güçlendirecek bir faktör olarak görülebilir. Kalkınmanın yerel kaynaklarla sağlanması ülkeler için en sağlıklı olanıdır. Bankalar ancak kendilerine verilen kadarıyla sisteme katkı sunabilir. Bankacılık sektörünün dolayısıyla kalkınmanın devamlılığı için sektördeki kırılganlıkların ve risklerin azaltılması gerekmektedir. Bunun için atılacak ilk adım makroekonomik istikrarın sağlanmasıdır. Ayrıca bankacılık sektörünün verimli işlemesi için toplumda farkındalık bilinci oluşturulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akhmat, G., Zaman, K. & Shukui, T. (2014). Impact of financial development on SAARC'S human development. *Quality & Quantity*, 48(5), 2801-2816.
- Al-Shimari, K. K. J. & Jihad, J. F. (2021). Analysing the reciprocal relationship between the banking sector and the human development index in arab economies. *International Journal of Management (IJM)*, 12(1), 1320-1331.
- Altınar, A. & Bozkurt, E. (2018). N11 ülkelerinde finansal gelişme ve ekonomik büyüme: panel veri analizi. *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 2(2), 197-212.
- Chhorn, T. & Chhorn, D. (2017). Modelling linkage of globalization and financial development to human development in CLMV region. Munich Personal RePEc Archive, MPRA Paper No. 84878.
- Doğan, A. & Delice, G. (2021). İktisadi kalkınma penceresinden D-8 ülkeleri. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 7(1), 20-37.
- Dumitrescu, E. I. & Hurlin, C. (2012). Testing for granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Efeoğlu, R. (2021). İnsani gelişmenin finansal gelişme üzerindeki etkisi: APEC ülkeleri üzerine bir uygulama. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 7(3), 226-236.
- Filippidis, I. & Katrakilidis, C. (2015). Finance, institutions and human development: Evidence from developing countries. *Economic research-Ekonomska Istraživanja*, 28(1), 1018-1033.
- Hatemi-J, A. & Shamsuddin, M. (2016). The causal interaction between financial development and human development in Bangladesh. *Applied Economics Letters*, 23(14), 995-998.
- Kaya, A. (2017). Finansal piyasalardaki gelişmelerin insani gelişmişlik üzerine etkisi: Türkiye örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 20, 169 - 180.
- Kaynak, M. (2009). Kalkınma iktisadi. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Ostojic, S. (2013). Financial development and human development in the European Union. The University of North Dakota, 2013.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M.H. & Yamagata, T. (2008). Testing slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- Sehrawat, M. & Giri, A. K. (2014). The relationship between financial development indicators and human development in India. *International Journal of Social Economics*, 41(12), 1194 -
- Şenol, Z. (2019). Finansal gelişim ile insani gelişim arasındaki ilişki: Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(2), 341 - 358.
- Tandoğan, D. & Özyurt, H. (2013). Bankacılık sektörünün ekonomik büyüme ve sürdürülebilir ekonomik kalkınma üzerine etkisi: Türkiye Ekonomisi üzerine nedensellik testleri (1981-2009). *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35(2), 49-80.
- Tekin, B. & Gör, Y. (2019). Finansal gelişmişlik ile insani gelişmişlik arasındaki eşbütünleşme ve nedensellik ilişkileri. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 1-16.
- United Nations Development Programme-UNDP (1990). Human development report. New York Oxford:Oxford University Press
- United Nations Development Programme-UNDP (2007). Human development report 2007/2008, New York: Palgrave Macmillan.
- United Nations Development Programme-UNDP (2022). Human Developments Reports, <https://hdr.undp.org/en/content/latest-human-development-index-ranking>, (25.04.2022).
- World Bank, World Development Indicators. (2022). <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>, (25.04.2022).